

Ochrana přírody v Ugandě

František Pelc, Pavel Pešout, Libor Ambrozek

Uganda je vnitrozemský africký stát rozkládající se na rovníku na ploše přes 241 000 km². Díky mimořádné krajinné rozmanitosti a kráse ji před více než sto lety významný britský politik Winston Churchill nazval perlou Afriky obdobně, jako v té době bylo vnímáno Švýcarsko v Evropě. Zároveň však jde o jednu

z nejhustěji zalidněných oblastí světa, kde se začíná rozmáhat čínský neokolonialismus se všemi negativními dopady včetně poškozování přírody. Přesto zůstávají zachovalé fragmenty zdejší divočiny mimořádné a oprávněně si zasluhují nejvyšší ochranu a péči.

Národní park Queen Elizabeth má velmi rozmanitou krajinu se savanami, lesy, jezery a mokřady. Kráterové jezero Kitagata. Foto: František Pelc

V předkoloniální éře se na území dnešní Ugandy nacházelo několik království, optikou prvních Evropanů „překvapivě kultivovaných“. Země se zbavila koloniální závislosti na Velké Británii v roce 1962. Postkoloniální vývoj však probíhal ve velké společenské dezorganizaci. Po éře brutálního a neefektivního vládnutí

diktátora Idi Amina prošel celý stát dalším nejednoduchým obdobím. Po roce 1986 se k moci dostává prezident Yoweri Museveni, kterému se zemi daří postupně konsolidovat racionálním vládnutím. Nicméně severní část země se dostala do područí zfanatizovaných příslušníků povstalecké Armády božího

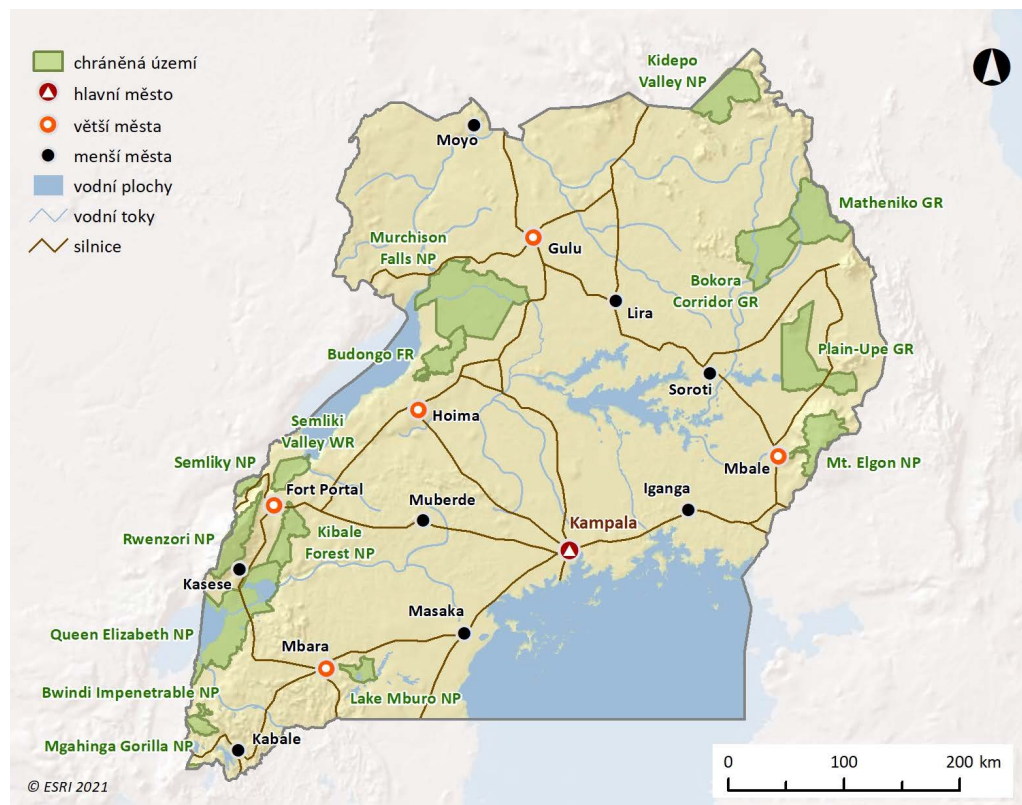
odporu (LRA), kteří pozabíjeli a odvěkli desetitisíce lidí. Teprve v první dekádě našeho tisíciletí se podařilo, že byla tato zločinecká organizace marginalizována. Prezident Museveni vládne Ugandě dosud, přičemž svoje nekonečné mandáty obhájí v jen částečně demokratických volbách.

Výběžek deštných pralesů Konžské pánve zasahuje do národního parku Semliki a hostí i slony pralesní.
Foto: František Pelc

Uganda přináleží k zemědělsky úrodnému pruhu v Africe, a to předznamenává i dlouhodobě intenzivnější zemědělství a vysokou hustotu zalidnění. Část Ugandy, Rwanda, Burundi a Demokratická republika Kongo patří

k nejzalidněnějším částem Afriky i světa vůbec. Dnes jsou v Ugandě zcela dominujícím krajinným typem plantáže s různými druhy plodin. Dalo by se říci, že přírodní stanoviště až na výjimky najdeme pouze v rezervacích

Národní parky a vybrané rezervace Ugandy. Zpracoval Jan Vrba, AOPK ČR, 2021

a národních parcích. V době oslavného hodnocení W. Churchilla měla Uganda méně než 3 miliony obyvatel, dnes přes 47 milionů (!) a počet každoročně narůstá o více než milion osob (přírůstek zhruba 3–4 %). Průměrná fertilita dosahuje skoro pět dětí na ženu. Hustota zalidnění činí v průměru přes 240 lidí na km², je tedy dvakrát vyšší než v ČR. Uganda patří na světě, ale i v Africe k zemím s nejnižším HDP na hlavu, který dosahuje okolo 800 USD na obyvatele a ročně narůstá celkově o 2 až 6 %. Hlavní město Kampala má 1,7 mil. obyvatel (s předměstími 7 mil. obyvatel) a další větší města jsou Kira (asi půl milionu obyvatel), Gulu, Lira, Mbale a Nansana (zhruba 100 000 až 200 000 obyvatel).

Vysoká biodiverzita perly Afriky

Uganda se díky dynamické geomorfologii a klimatu může pochlubit neobyčejně pestrými přírodními podmínkami. Jak na tom je perla Afriky v současnosti? Krajinná rozmanitost zůstává stále výjimečná. Vedle jezerních a mokřadních ekosystémů (včetně části obřího sladkovodního Viktoriina jezera) se zde vyskytují nížinné deštné lesy, které mají afinitu k pralesům Konžské pánve, horské deštné lesy a různé typy savan včetně humidnějších súdánsko-guinejských savan až po velehorské ekosystémy s afroalpínskou vegetací ve vysokých pohorích dosahujících 4000–5000 m n. m. (Virunga, Mt. Elgon a Rwenzori). Biodiverzita Ugandy je opravdu mimořádná, například počet druhů savců činí okolo 380, a ptáků dokonce přes tisíc, což představuje polovinu všech ptačích druhů ptáků celé Afriky. Původní ekosystémy se však do současnosti uchovaly pouze omezeně a ve fragmentech.

Správa divočiny

Ugandská správa fauny a flóry (Uganda Wildlife Authority) řídí celkem 10 národních parků o celkové ploše 11 000 km² a 11 rezervací divočiny (většinou v nižším stupni ochrany) zabírajících dohromady 8779 km². Celkem jde tedy o téměř 20 000 km², tedy asi 8 % plochy státu, po odečtení plochy pokryté jezery téměř 10 %. To je s ohledem na vysoké zalidnění značný podíl. Úroveň ochrany přírody je na africké poměry celkem vysoká, ale trpí také značným podfinancováním. Na 1 km² národních parků bylo celkově v posledních letech vynakládáno přibližně 418 USD (více než 20 % z toho tvoří příspěvky

Tab. 1 Celkový přehled vyhlášených chráněných území v Ugandě (IUCN 2020)

	počet	plocha (km ²)
Národní parky	10	11 251
Rezervace zvěře	12	8 461
Komunální chráněná území	5	4 239
Lesní rezervace	661	12 342
Ostatní	8	741

zahraničních nevládních organizací), zatímco expertně stanovené minimum pro dostatečnou péči o chráněné území by nemělo klesat pod 1000 USD/ročně/ km² (LYNDSEY *et. al.* 2018). Úplný souhrnný počet chráněných území různých kategorií v Ugandě se uvádí jako 712 ploch, pokrývajících více než 39 000 km², což přesahuje 16 % státního území. Nemálo chráněných území nižšího stupně ochrany však existuje pouze na papíře a některá jsou poničená těžbou dřevin, pytláctvím a transformací v agrocenózy.

Největší hrozby pro ugandskou přírodu

Jednou z hlavních příčin ničení biodiverzity a přírodního krajinného prostředí Ugandy je a zůstane rostoucí populace přinášející s sebou destrukční tlak na přetváření savan a lesů, které se většinou mění na agrocenózy. Uvedený proces se bohužel nevyhýbá ani chráněným územím, například lesním rezervacím. Podíl odlesněných ploch a agrocenóz narůstá, patří k největším v Africe a nadále se rychle zvyšuje, a to včetně ploch na nejstrmějších úbočích hor. Například zornění se z necelých 19 % v roce 1969 navýšilo na současných 35 % celkové plochy státu. Pro srovnání, v ČR, jedné z nejvíce zorněných zemí na světě, dosahuje zhruba 41 %. Zemědělství zaměstnává zhruba dvě třetiny populace. Mezi nejvýznamnější zemědělské produkty patří káva (po Etiopii druhý největší africký exportér), bavlna, čaj, tabák, maniok, brambory, kukuřice, banány, proso, luštěniny, olejniny, řezané květiny; hovězí, kozí maso, mléko, med, drůbež a ryby. Úroveň zemědělství je však velmi různá. Zatímco v jižní a střední Ugandě se již rozvinuly intenzivnější formy místy využívající i modernější techniku, na severu dosud převládají běžné primitivní způsoby hospodaření, kde motyka představuje dominantní nástroj a jako

Rozsáhlá súdánsko-guinejská savana na hranicích s Jižním Súdánem stále hostí množství volně žijících živočichů. V pozadí kopce Lonyili. Národní park Kidepo Valley Foto: František Pelc

revoluce je nově využíván volský potah s jednoduchým pluhem.

Při zachování současného trendu ročního přírůstku okolo 3 % se počet obyvatelstva zdvojnásobí za pouhých 20–25 let a může se tak blížit k 90–100 milionům, jakkoliv predikce nemusí být přesná. To je a bude zásadní a velmi obtížně řešitelný problém pro sociální, ekonomické a environmentální aspekty dalšího rozvoje společnosti. Již dnes se vysoká

hustota zalidnění promítá do tlaku na existující chráněná území, dochází k jejich ilegálnímu poškozování a zvyšuje se množství konfliktů mezi faunou a lidmi. V Ugandě byl již zřejmě úplně vyhuben pes hyenovitý, nosorožec dvourohý a nosorožec tuponosý severní.

Dalším rizikem pro přežití ugandské přírody se stal objev ropných ložisek, která jsou v hlavní míře vázána na geologické struktury Velké příkopové propadliny. Nešťastné je, že naleziště

Tab. 2 Národní parky Ugandy (IUCN 2020)

Název NP	rozloha km ²	hlavní přírodní fenomény
Murchison Falls	3900	savana, vodopády, Nil, fauna, slon, žirafa
Queen Elizabeth	1978	savana, krátery, jezera, fauna, šimpanz
Kidepo Valley	1344	súdánsko-guinejská savana, gepard, slon
Mount Elgon	1145	velehorská kaldera, deštné lesy, vodopády
Rwenzori	996	velehory (5109 m), ledovec, mlžné a deštné lesy, velehorské starčky a lobelky
Kibale	766	deštný les, primáti včetně šimpanzů, slon
Bwindi Impenetrable	320	horský deštný les, gorila horská
Lake Mburo	256	jezero, vodní ptáci, zebra stepní, žirafa
Semliky	220	konžský deštný les, slon pralesní
Mgahinga Gorilla	33	vulkanické hory, deštný les, gorila horská

Ve střední a jižní části Ugandy je krajina intenzivně zemědělsky využívána. Čajová plantáž na východ od města Fort Portal. Foto: František Pelc

této strategické suroviny se překrývají s nejvýznamnějšími chráněnými územími Ugandy. Zejména se to týká největších národních parků Murchison Falls a Queen Elizabeth, ale také rezervace Semliki Toro Valley. Kromě průzkumů upřesňujících rozsah nerostných surovin se

provádí i posuzování vlivu těžby ropy na životní prostředí. Pro Ugandu jsou ropná ložiska ekonomicky důležitá, těžba je pro přírodu však veskrze ničivá. Něco naznačuje i změna zákonů, která dříve v národních parcích vylučovala těžbu nerostných surovin a nyní ji

Na severu Ugandy převažují menší pole obhospodařovaná ručními nástroji. Až v posledních letech se zde pomalu zavádí pluh tažený volským potahem. Foto: František Pelc

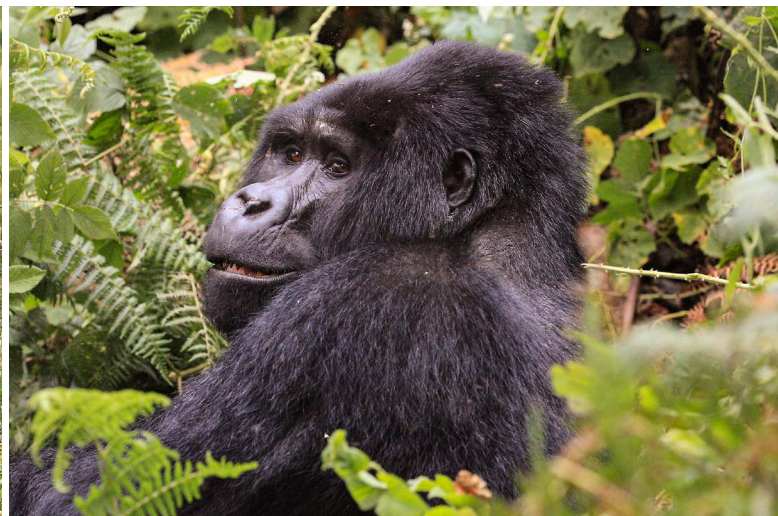
za předpokladu šetrného přístupu umožňuje. Rovněž studie vlivu na životní prostředí přinášejí poněkud bizarní výsledky (PRINSLOO *et al.* 2011). Na těžbě se podílejí velké nadnárodní společnosti, kde významnou úlohu zpravidla sehrává nepřekvapivě čínský kapitál. Těžba ropy by mohla nejen uspokojit spotřebu samotné Ugandy, ale surovina by zčásti mohla být i vyvážena. V kontextu celosvětového úsilí o snížení produkce skleníkových plynů je tento problém strukturálně extrémně složitý, ale lze i tak předpokládat, že k těžbě nakonec dojde i ve zmiňovaných národních parcích s nejasně předvídatelnými negativními dopady na místní přírodu.

České stopy v ochraně přírody v Ugandě

V oblasti ochrany přírody v minulosti působili i někteří Češi. Za všechny vzpomeňme alespoň Petra Verneru (1932–2016) a Jana Jeníka (1929–2022), kteří zkoumali přírodu rezervace Toro-Semliki s důrazem na ochranu antilopy vodoušky kob a v roce 1984 vypracovali na uvedené téma stostránkovou studii do časopisu tehdejší Československé akademie věd. Další významnou osobností se stal určitě Josef Vágner (1928–2000), který při přípravě unikátního projektu afrického zooparku ve Dvoře Králové nad Labem zajišťoval odchyt místní fauny a jejich převoz do východních Čech. Myšlenka na vybudování tohoto zařízení ho poprvé napadla právě v národním parku Murchison Falls. Centrem jeho působení se pak stal tábor Nabishwa na severovýchodě Ugandy v oblasti Karamodža, kde odchytával antilopy koňské, zebry, žirafy severní Rotschildovy a další větší savce. Operoval také v národním parku Kidepo Valley na hranicích se Súdánem známým mj. výskytem bezhrbátých zeber.

Péče o přírodu v Ugandě v kostce

Přes vysoký tlak narůstající lidské populace a zvyšování intenzity hospodářského využití krajiny a s tím souvisejících negativních dopadů na chráněná území se ugandská vláda v rámci možností snaží přírodní ekosystémy v národních parcích a zčásti i v rezervacích chránit, a to i s ohledem na příjmy z ekoturismu. Po plundrování fauny během Aminovy éry, kdy byli sloni přivedeni na okraj vyhubení

Sloni savanoví v největším národním parku Murchison Falls díky dobré ochraně prosperují a jejich počet se za posledních patnáct let zdvojnásobil, takže se v současnosti abundance místní populace odhaduje na více než 1500 jedinců. Foto: František Pelc

Nebýt národního parku Bwindi Impenetrable s vysokým vstupným pro návštěvníky zmizely by deštné lesy i s gorilami horskými. V současnosti je zde početnost těchto unikátních mírumilovných lidoopů odhadována na 450 zvířat. Foto: František Pelc

a přežívalo zde sotva 800 kusů, se podařilo situaci konsolidovat. Celkový počet slonů podle provedených sčítání narostl zhruba na 4000 jedinců v roce 2006 a na 5000 kusů v roce 2015 (THOULESS *et al.* 2016). Avšak areál výskytu uvedeného chobotnatce pokrývá pouze

7 % plochy Ugandy, což výmluvně dokládá, že druhy náročné na přírodní prostor to nemají v hustě zalidněné zemi jednoduché. Největší obavy budí zahraniční investice do infrastruktury spojené s připravovanou těžbou nerostného bohatství v nejceněnějších přírodních územích.

Budoucnost přírody Ugandy závisí na více faktorech, ale s ohledem na některé trendy bude spíše složitá než růžová. ■

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz

Ojedinělá populace tzv. stromových lvů v sektoru Ishasha národního parku Queen Elizabeth byla ještě před pár lety vitální a čítala 20–30 zvířat. Farmáři z okolí parku v něm načerno pasou dobytek a aby zamezili škodám, vytrávil většinu místních lvů karbofuranem. V trosce smečky byly rozbity sociální vazby a dochází v ní k smrtelným bojům. Současný stav populace stromových lvů smutně symbolizuje tento těžce poraněný lev. Foto: František Pelc

Velehorská lobelka *Lobelia bequaertii* a starček *Dendrosenecio erici rosenii* na vlhkém stanovišti ve výšce okolo 3 600 m. Národní park Mt. Rwenzori hostí unikátní a často endemická rostlinná společenstva. Foto: František Pelc